

Tanrının parlaq obrazı

Dini kitablarda deyildiyinə görə, Allah insanı özünə bənzər yaradıb. Nə deməkdir özünə bənzər? Mineralardan tutmuş məməliklərə qədər milyon-milyon varlığa canını qoyan, milyon-milyon güzgüdən özünə baxan Yaradıcı Güc, nəhayət, insanda öz surətini tam, bütöv, boyaboy görə göstərə bilib. Bundan sonra görünlə göstərənin fərqi itib. Tannı adını da, əməlini də, ixtiyarını da varislərdən yalnız birinə – yaşca ən kiçiyinə, başca ən böyüyünə tapşırıb. İnsan Allahın şah əsəri, bu dünya səhnəsinə adam qiyafəsində çıxmış, bütün rollarda özünü oynayan baş qəhrəmanı, ən mükəmməl, ən parlaq obrazıdır. Mən Nizami Gəncəvini Tanrının yer üzündə gəlmiş-gəlmiş ən mükəmməl, ən parlaq surətlərindən biri kimi tanıyıram. Hərçənd ulu şeyx özü heç vaxt belə iddiada bulunmayıb, bəndəlik mərtəbəsindən o yana addım atmayıb; təkcə baxılan yox, həm də baxan olmağa, təkcə göstəran yox, həm də görün olmağa can atmayıb.

Nizaminin gəlişindən iki il qabaq Gəncə torpağında yeri bünövrəsindən oynadan, dağların etini sümüyündən ayıran zəlzələ baş vermişdi. Abad şəhər, abad yurdlar viranə qalmışdı. Yaradanın dünyanı sevgidən yaratdığına insanın inamı öləmişdi: yox, mehrabi eşq olan dünya adamın başına uçmazdı; bu nəydisə şeytan yarağına bənzər bir şey idi, od püskürən dağ kimi Tanrının əlində qəfilən partlayıb açılmışdı, indi də yığış-yığışdırı bilmirdi. Onun yer üzünə gəlişinin bünövrəsi o dəhşətli dağıntıdan, kaosdan, şər fırtınasından azacıq sonra qoyulmuşdu. Üstündən ikicə il keçmiş-keçməmiş Gəncəni birinciden geri qalmayan daha bir zəlzələ vurdu; bu dəfə zəlzələ torpağın canını yox, ruhunu, ruhunun laylarını dəbərtti. Nizaminin ayağına sərilməyə layiq görülən Gəncə torpağı əzablarının haqqını aldı. Təbiət zəlzələsi dağıdıcı, könül zəlzələsi qurucu. Nizaminin vücudun-

da taxt qurmuş Uca Ruh təbiətin bir anda uçurduğu dağları ilahi səbriylə iyne ucunda toz-toz, çınqıl-çınqıl yenedən qurdu. O vaxt Gəncə müsəlman dünyasının neçənci şəhəriydi, bilmirəm; hər halda ən birincilərdən deyildi, zəlzələdən sonra elbət daha da geri getmişdi. Ancaq sınıq könüllər memarı öz varlığıyla Gəncəni təkcə islam aləminin yox, bütün dünyanın söz-sənət mərkəzinə, yer üzünün mənəvi paytaxtına çevirdi.

Nizami şərq-islam intibahının dünyaya zirvədən baxan çağlarında yaşayıb yaratmışdı. Kainatın dolanbaclarına özündən irəlki mədəniyyətlərin çiyni üstündən boylanan müsəlman renessansı sələflərinə əsla borclu qalmadı, aldıqlarını özündən keçirib xələflərinə (dolayısıyla həm də sələflərinə) ötürməklə əlahəzrət Tarix qarşısında missiyasını şəərəflə yerinə yetirdi. Şərq-islam intibahı yarı yolda qaldısa da, gördüyü işlər, yaratdığı dəyərlər hədəf getmədi, Avropa intibahının təməlini qoydu. Bu gün bütün sivilizasiya Avropa renessansının dayaqları üzərində qərar tutub. Bu mədəniyyətin müsəlman intibahının birbaşa təsiri altında formalaşdığını, Nizaminin də şərq-islam mədəniyyətinin ən qüdrətli korpuslarından birinə komandanlıq etdiyini nəzərə alsaq, gözümüzü qırpmadan deyə bilərik: bəşər övladı bu gün də o Böyük Kişinin çörəyini yeyir. Ancaq bunu deməyim insanlığın onun ideallarına yetişdiyi anlamına gəlməsin; bizim əlimiz Nizaminin Tanrı kimi sözdən yaratdığı Kamil İnsanın hələ heç ələyinə də çatmır. İnsanlar dövlətsiz, qanunsuz, ordusuz, polissiz, sərvətsiz, pulsuz, qoruqsuz, çəpərsiz, qılıfsız, kilidsiz, düşmənsiz, fitnəsiz yaşamağın yolunu tapanaq onun əsərləri aktuallığını itirməyəcək.

Nizami Gəncəvi şərq-islam ədəbiyyatının böyük bir qanadına ən azı dörd yüz il rəhbərlik eləyib. Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli kimi dahilər onun əlindən su içiblər. Üç böyük əsərinin mövzusunu Firdovsinin “Şahnamə”sindən əlsa da, istər ideya-məzmun, istərsə də forma baxımından sələfindən tam fərqli dastanlar yaradıb. “Xəmsə”yə nəzərə yazan ardıcılıqları məhz bu səbəbdən Firdovsiyə yox, Nizamiyə istinad eləyiblər. Sonrakı yüzilliklərdə şərq şairləri köklü bir yeniliyə imza atmasalar da, öz yaradıcılıqlarında Nizami yolunu müsəlman ədəbiyyatının daha bir aparıcı qoluna – sırf mistik-alleqorik poeziyanı təmsil eləyən Sənayi-Əttar-Mövlana xəttinə, eləcə də, Xaqaninin zahidənə, Xəyyamin rindənə poeziyasına qovuşdurdular. Bütün bunları ədəbi eklektika da saymaq olar, o yolların, xətlərin, cərəyanların başında duran şairlərin əsrlər boyu azalmayan gücünün, nüfuzunun göstəricisi də.

İdeya-fəlsəfi platformasına görə platonçu, mistik olsa da, gəncəli Nizami ortodoksal müsəlman, Allaha, Qurana, şəriətə, peyğəmbərə, dörd rəşidi xəlifəsinə sadıq bir dindardı. Hətta Məcnunun əhvalından bəhs eləyəndə də onun namazından, orucundan qalmayan bir iman əhli olduğunu vurğulamağı unutmur. Bir çox şairin, mütəfəkkirin düşüncəsində toqquşan, yola getməyən bu baxışlar, dünyagörüşlər onun əqidə süfrəsində bir-birini tamamlayan nemətlər kimi yan-yana düzülür. Neçə qızıl başları cəllad ayağına apararı düşmən ideyalar, barışmaz fikirlər Nizami yaradıcılığında sağ əllə sol əli kimi mehribanca yardımlaşır, bir-birinə dəstək verir. Bu baxımdan Nizami

Gəncəvini özündən bir az əvvəl yaşamış böyük filosof, din islahatçısı, “ikinci Məhəmməd peyğəmbər” ləqəbli Məhəmməd Qəzzaliyə bənzətmək olar. Yeri gəlmişkən, son illər saf din axtarışıyla sağa-sola çovuyan, mənşeyi, məsləki, məqsədi bilinməz cürbəcür təriqətlərin könül fəzalarına yaydığı qara dumanda azıb başını itirən səmimi cavanlara demək istərdim: saf din, gerçək islam axtarırsınız, buyurun Nizamiyə oxuyun! Şeytan ləşkərinə qarşı bu gün də yorulmadan döyüşən peyğəmbərlər ordusunun ən yenilməz sərkərdələrindən olan peyğəmbər xislətli şairin ələyindən yapışın. And olsun şeyxin üz qoyduğu torpağa, o sizi aydınlığa çıxarar, mütələq çıxarar...

O Böyük Kişinin kisəsindən mən də yemişəm. Üç dastanının qəhrəmanlarını özümə işlətmişəm – böyüklüyünə bağlılaşın. O, Firdovsinin mövzularına necə sərbəst yanaşıbsa, mən də ondan aldığı sülhətəri özüm bildiyim kimi sökülü-quraşdırmışam – bu cəsarəti də ondan öyrənmişəm. Onun türbəsinin yanından keçəndə həmişə məni müqəddəslik yeli vurub, nə sə elə bilməmişəm dünyanın harasına gedirəmsə gedim, axırda mütələq bura qayıtmalıyam. Mənim kompasım onu həmişə göstərib: çünki onun Nizami türbəsinə yatan cisminin ayaqlarıyla Tannı özü dağılmış Gəncə torpağını ziyarətə gəlib; çünki onun gözləriylə bir zamanlar Tannı özü əlindən çıxardığı dünyaya baxıb; çünki o bu yer üzündə Tanrının büründüyü ən mükəmməl, ən parlaq obrazlardan biridir.

O – İlyas Yusif oğlu Nizami Gəncəvi.

Fəxri Uğurlu

Səhifəni hazırladı: Tural Turan